

Predikans funktion i gudstjänsten

Såsom predikan flerstädes utformas kan man fråga sig om den verkligen har någon plats i gudstjänsten – om den inte i själva verket är gudstjänsten. Också när den har sin plats mitt i högmässan avskiljs den gärna som en gudstjänst för sig, med inledande psalm och bön (ofta i form av en psalmvers, fastän församlingen nyss har sjungit en psalm) och med avslutande bön, välsignelse, psalm. Också arkitektoniskt markeras predikan som något för sig, skilt från altartjänsten och som självständig gudstjänst jämförligt med dopet. Det finns rent av kyrkor där man inte kan komma från altaret till predikstolen utan att gå ut ur kyrkan – t ex Kungliga slottskapellet i Stockholm.

Under de senaste årtiondena har emellertid en tendens kunnat märkas att inordna predikan i mässan och andra bönegudstjänster, så att den blivit en del av liturgin. Den har blivit kortare. I somliga försöksgudstjänster har den följt direkt på textläsningen inför altaret, utan särskild inledning, t ex i Mässa för rättvisan 1973. Den kan också övergå i den allmänna kyrkobönen utan åtskiljande psalm eller bön. Denna tendens markeras också gärna i arkitekturen – ett välkänt exempel är Teknologbyns kapell i Otnäs, Finland. Arkitekterna, Kaija och Heikki Sirén, har gjort predikstolen till en bokplatta vilande på två metallstänger. Den är liksom dopfunten belägen innanför altarskranket.

En liknande tendens kan märkas på kontinenten – jag kan hänvisa till Axel Rappes föredrag vid Småkyrkokonferensen i Danmark sommaren 1974 »Det liturgiska draget, som blivit utmärkande för den sakrala efterkrigsarkitekturen även på protestantisk mark, framgår inte minst av den nya förståelse som

kommit altaret till del. På ett helt annat sätt än förut uppfattas det nu som kyrkorummets centrala symbol, utan konkurrens av den förut så dominerande predikstolen. . . . predikstolen ska inte som i så många historiska kyrkor stå som en värld för sig, långt nere i församlingsrummet, så att predikan tenderar att bli en självständig gudstjänstakt, utan samband med liturgien.»

Kan denna utveckling möjligen bero på att predikan håller på att förlora sin betydelse? Är det ont om goda predikanter? Råder tvekan om vad man egentligen skall ha predikan till?

Jag har det intrycket att den genomsnittliga predikan åtminstone i Sverige inte ligger på någon särskilt hög nivå. Den synes behöva närheten till altaret för att inte bli betydelselös. Som en del av nattvardsgudstjänsten hämtar den kraft ur den heliga handlingen. Det händer också att den på detta sätt får prägel av handling, ingripande, ett Guds ultimatum. Och då nu församlingen överallt i världen framträder som gudstjänstens subjekt på Herrens vägnar får också predikan en annan karaktär än en prästerlig soloprestation. Det är egentligen församlingen, som talar, prästen är dess stämma, ungefär som talaren i en politisk demonstration ger ord åt vad de församlade tänker. I somliga experimentgudstjänster har också predikan ersatts av samtal omkring altaret.

Samtidigt lever traditionen från Niemöller – gång på gång när den politiska predikan ut över världen. Predikstolen har visat sig vara ett utmärkt forum för enskilda förkunnare som vill brännmärka orättvisor och förtryck. Men de flesta tecknen tyder på att vi närmar

oss en syntes av liturgi och predikan där båda framgår ur kretsen omkring det brutna brödet. En sådan syntes synes också naturlig om gudstjänstens avskildhet blir en avskildhet i tiden, inte i rummet — som när Rolf Berghs »Samla» förvandlas från pingpong-hall till nattvardssal. Det vore en orimlighet att släpa in en särskild kateder för predikan. Som arkitektonisk idé förutsätter »Samla» just vad ordet säger: folk som är tillsammans. Här finns inte något kor eller någon estrad där någon person eller någon grupp särskiljs från de andra. Ordet som talas här kommer inte ovanifrån, det framträder i gruppen.

Om sålunda predikan byggs in i liturgin aktualiserar den vissa grundtankar i andra gudstjänstmoment. Den traditionella närheten till evangeliet — ännu tydligare i de försöks gudstjänster där predikotexten så gott som alltid också fungerar som dagens evangelium — anbefaller att predikan för det första blir en *proklamation* angående Jesus. Som John A. T. Robinson säger i Livsnær Liturgi (jag citerar ur den danska översättningen, av arbetsgruppen Knud Ottosen): »Oplæsningen og prædikenen over Ordet er en nødvendig del af det at forkynde Herren og hans død, det hele gudstjenesten går ud på.» Också Credo har denna dimension — så tolkas det exempelvis i Missa luba där »crucifixus» föregås av det vanliga tillkännagivandet att någon är död, utfört på trummornas språk. Predikan är tillkännagivandet att det skedde »etiam pro nobis». Den *adresserar* tillkännagivandet till sin församling och sin tid. Varje perikop i evangelierna är ett sådant tillkännagivande — ett tydligt exempel är julevangeliet hos Lukas som till formen liknar en kejsrerlig kungörelse. Predikan fortsätter tvärs igenom tider och länder ängels »jag bådär eder en stor glädje: »eder» och »eder» och »eder», och predikanten är inte ensam, med honom är »en stor hop».

I en sådan predikan finns, för det andra,

en *profetisk* dimension. Den har förstärkts genom de gammaltestamentliga texter som på sistone har tillförts en del liturgier — i Sverige har utgivits en ny texträcka med en gammaltestamentlig text för var söndag. I en del gudstjänstförsök förekommer också en återgång till bruket att läsa tre texter i mässan, den första av dem en profetia. Enligt förslag av 1968 års svenska kyrkohandboks-kommitté kan detta bli ett alternativ också i den officiella gudstjänsten. Denna dimension av predikan kräves också av den nya insikten om nattvarden som en brödmåltid i hungervärlden, den som kom till tals i Uppsala 1968, bl a med dessa ord i rapporten från sektion V: ». . . vår communion med Kristus måste visa, att vi delar vårt bröd med hans hungrande bröder i världen.»

Med »profetia» menar jag givetvis inte någon spådomskonst, utan en tidstolkning med dubbelt framtidsperspektiv, räddning och fördräv. Och centrum i denna tidstolkning är Jesu minste bror. Jag nämnde traditionen från Niemöller. Jag kunde lika gärna nämnt någon av de romersk-katolska biskopar som tagit till orda från predikstolen i Tyskland på 30-talet (text i fråga om mord på mentalt underutvecklade) eller i dag någonstans i Sydamerika. »En präst har inte rätt att tiga», säger kardinal Helder Camara om förhållandena i Brasilien, närmare bestämt om behandlingen av politiska fångar.

Den profetiska predikan breder ut sig. Som det heter i ett av de bibelstudier som har utgivits i samband med den svenska »u-veckan» 1973, i samlingshäftet Bibeln och rättvisan: »Den profetiska protesten mot vad som i dag sker i vår värld och den profetiska förkunnelsen om att Gud verkligen vill något bättre måste komma med ny kraft och klarhet inte bara i ord utan i liv» (Sigfrid Demninger.)

Det är väsentligt att just denna förkunnelse sker som en funktion i gudstjänsten. Löst från sitt evangeliska och sakramental-cent-

rum i Kristus blir den snart trä, hö och strå. Som Björn Fjärstedt säger i en annan av dessa meditationer — han talar om profetior som ger ett hopp åt »de hungrande och törstande, till dem som arbetar och svettas under solens hetta» och fortsätter: »En vision, som säkerligen kommer att kännas aktuell i stora delar av den tredje världen, när de inomvärldsliga frälsningssystemen och de ledargestalter, man hoppats på börjat lämna en fadd smak efter sig och Kristus alltmer ofrånkomligt framstår som den enda givaren av fullödigt mänskligt liv, utan hunger och törst, utan brännande hetta och tårar.»

Predikan har ofta fått vara en ständigt återkommande admonition till medborgarna att sköta sina undersåtliga plikter. Men profetian är en utmaning mot kejsaren — som i juleevangeliet. Den har sina adressater också i riktning uppåt.

Det finns en kontaktyta mellan profetian och, för det tredje, *parenese*n, särskilt i förmaningens form. Annars öppnar sig inte den evangeliska liturgin utan vidare för en avdelning förmaningar. Man får söka anknytning i texterna, t ex i episteln, eller i parenetiska psalmer. I Sverige har vi haft en officiell försöksgudstjänst utan nattvard där syndabekännelsen kommer *efter* predikan, vilket synes förutsätta en parenetisk förkunnelse. Jag tror emellertid att evangeliet som proklamation om Kristi herravälde framkallar syndakännedom också utan parenetiskt mellanled. Och så mycket är säkert att förmaningar *utan grund i denna proklamation* är ett gift i predikan. Det finns gudstjänster där de lätt finner anknytning — jag tänker på de mässor av reformert typ där man före kommunionen räknar upp särskilda sorters syndare som inte får vara med, s k »uppenbara syndare». Vestigia terrent.

Man brukar i fromma kretsar beteckna vår tid som laglös och omoralisk. Tvärt om är samtiden en märkligt moralistisk epok där all-

ting förvandlas till etik — inte alltid en kristen etik men ofta en särdeles rigorös uppsättning av levnadsregler. Det är inte predikans uppgift att lägga sten på dessa bördor.

Däremot är det predikans uppgift, för det fjärde, att förkunna *avlösning* — som Luther säger: »Absolutio nihil aliud est quam praedicatio euangelii» — »avlösningen är ingenting annat än predikan av evangelium.» Såsom Henrik Ivarsson tolkar honom (i avhandlingen *Predikans uppgift*): »Liksom evangeliet och predikan sammanställs, så sammanställs Evangelium et absolutio».

Åter detta: »pro nobis». Men nu som en överkorsad skuldförbindelse. Distributionsorden föregripes: »för dig utgiven», »för dig utgjutet». Och döpelseförbundet som har en så markant plats i den danska högmässan — döpelseförbundet blir en verklighet hic et nunc.

Där man som i Sverige har infogat den gamla skriftermålgudstjänsten i högmässan blir predikningarna två — den första leder fram till syndabekännelse och avlösning, den andra — ja, vad skall den egentligen vara till för? Har inte det väsentliga redan blivit sagt? Liturgiskt sett är denna dubbla uppsättning predikningar ett oting.

Dock må sägas att ingen avlösning finns som inte behöver upprepas. Där avlösning förekommer i början av mässan behöver predikan säga: »ja, du hörde rätt». Det är nämligen en vanlig erfarenhet i enskild själavård att folk inte tror de hör rätt när man säger dem att Gud älskar dem utan villkor. Och det händer att de påstår sig aldrig ha hört detta förut — jo, visst har de det, men ofta drunknar evangelium i alla förbehåll. Jag hörde en gång en av Sveriges mest uppskattade predikanter tala över texten om den förlorade sonen. Han förkunnade ett gott evangelium — men slutade med att säga: »Kom dock ihåg att det var den sonen *som vände om hem* som fick förlåtelse.» Och så hörde församlingen bara det-

ta »dock». Man måste omvända sig. Man måste bli som Guds hemmasöner. Det andra hörde församlingen icke. Ännu en gång var det denna märkliga person som stod i brännpunkten, han som besinnade sig, han som stod upp, han som gick hem, han som föll i Faderns armar etc etc. Inte Guds gärning var det märkliga, utan vår. Inte nåden, utan omvändelsen.

Hur viktigt det är att predika absolution har jag fått märka vid sådana experimentgudstjänster där predikan har ersatts med samtal mellan de församlade. Ett sådant samtal brukar fyllas av världens elände, av meddelanden om svält och hungersnöd, av politiska överväganden, och framför allt av ord om skuld, vår skuld som medborgare och som enskilda. Skuld, skuld, skuld. Aldrig förr har jag förstätt vad det är att vara präst — aldrig förr har jag förstätt det så som i detta sammanhang. Någon måste ha uppdraget att meddela syndernas förlåtelse, annars blir den alls inte meddelad. Prästen har detta uppdrag och detta ansvar. Talar ingen annan evangelium in i denna kör av skuld, så skall han göra det. »Ve mig, om jag icke förkunnade evangelium» — ja, och ve församlingen, ve världen om evangelium inte blev sagt och upprepat, upprepat.

Därför att det förskrämda människohjärtat är så misstroget och evangelium så orimligt i sin gränslöshet — därför måste det sägas så tydligt som möjligt att den världshistoriska amnestin är utfärdad »pro nobis», det skall sägas med adress nedåt, till botten av mänskligt elände, och sägas om igen, om igen. Så att någon kanske tror det.

Därför skall hela gudstjänsten samverka i detta, och predikan skall tydliggöra det, förvandla omtal till tilltal, gripa den förfärdade i armen och säga »etiam pro nobis, etiam pro te».

Det kan förefalla som om det fanns en spänning mellan profetia och absolution. I

själva verket hör de samman. Förlåtelsen är profetians förutsättning. »Om edra synder än äro blodröda, så kunna de bliva snövita», säger Jesaja som en fortsättning på det profetiska ordet »visen förtryckaren på bättre vägar» och en förutsättning för vad som sedan kommer: »Om I ären villiga att höra, skolen I få äta av landets goda.» Förlåtelsen vill fullföljas: »såsom ock vi förlåta» — det vill säga: Herrens fred. Där den djupaste klasskillnaden är upphävd, den mellan syndare och sk rättfärdiga. Alldeles som vid nattvardsbordet pro nobis.

Härifrån är vägen kort till predikan som — för det femte — *förbön* och därifrån till den allmänna kyrkobönen — eller till de psaltarställen som frågar Gud vad han menar med att överge den olyckligaste. Alltför ofta tror predikanten att han står där för att försvara Gud. En Guds advokat. Men Gustaf Wingren har rätt när han i Credo säger att en Gud som behövs försvaras alls inte är någon Gud. Det är inte Gud, som behövs vårt försvar, utan människan, Jesu minsta bror.

Här är ett stycke liturgi som har tystats ner. Man har känt det anstötligt. Därför har man t ex censurerat Psaltaren i den svenska tidegården, de värsta ställena är borttagna.

Även om predikan sker framifrån och vänder sig till publikanen vid dörren, så skall publikanen ändå hela tiden känna att han har predikan med sig, inte emot sig. Predikanten skall ta hans parti och »fråga Gud för honom», som det heter i Gamla Testamentet. Jesus har själv ställt frågan från det hållet där de gudsovergivna är. Så skall också predikan i hans namn vara en identificatio och en intercessio. Låt synd och nöd och tvivel och ångest sänkas som ett lod ner i evangelium — tills svar kommer om en bottenlös barmhärtighet. Sedan vänder sig predikanten och hela församlingen i kyrkobönen till Gud med alltsammans, både frågor och svar, tills det slutgilti-

ga Svaret kommer, inte i en förklaring, utan en Närvaro. Vere adest.

Tidvis har predikan uppfattats som »nödgandet» i inbjudan till det himmelska gästbudet. Det var predikantens uppgift att driva människor till avgörelse. Därvid förbisågs ofta att avgörandet träffas i personlighetens djup, det är vars och ens personliga ansvar. I Nya Testamentet finns ingen suggestionspredikan, och vältalighet förväxlas inte med den helige Ande. Predikantens sak är att tyda situationen, framlägga Guds fakta, klargöra. Vad som sedan sker är en hemlighet mellan den enskilde och den helige Ande.

Dessutom: avgörelsens valplats är i dag lika mycket nattvarden som predikan. Liturgin talar till många mer inträngande än många bevakande ord från predikstolen.

Och liksom predikan samlar upp huvudtankarna i liturgin och ger dem personlig adress, så gör den dessa huvudtankar självlysande i tjänsten omkring altaret. I den pietistiska predikan framstod nattvarden som en botens och försoningens måltid. Denna predikan var också en varningspredikan mot att gå »ovärdig» till nattvarden. Så blev också liturgin svart till färgen, och nattvarden firades — åtminstone i Sverige — alltmera sällan. Man förkunnade förvisso Herrens död, det föll sig naturligt att fira fullständig mässa på skär-

torsdagen eller på långfredagen, men vid jul eller påsk förekom alls ingen nattvard. När jag var nybliven präst var det något av en skandal om man någonstades firade nattvard på glädjedagar. Här har skett en omvälvning. Det beror på att förkunnelsen har aktualiserat nattvarens liturgiska rikedom. När predikan lyssnar till liturgin och uppfylles av både Kyrie och Gloria, både Sanctus och Benedictus, då lyfter den liturgin som en ädelsten i ljuset och får dess fasetter att lysa. Den återbetalar vad den har lånat, med ränta.

Predikan står alltså i ett slags dialog med liturgin. Det finns en predikan som skenbart är löst från detta samband, den som Luther kallar »en ropandes röst» och därför i Formula missae placerar *före* mässans begynnelse. Men även denna predikan har en text och befinner sig redan därför i urkyrkans liturgi, den kommer från mässan och går till mässan. Den föregås och efterföljes av böner, och som floderna faller ut i havet, så samlas alla kristenhetens böner omkring altaret, såsom i himmelen, så ock på jorden. Det finns ingen predikan som inte på det ena eller det andra sättet handlar om mässan och säger »allt är redo».

Olov Hartman